



ХРОНІКА

ВИСТАВКА МАТЕРІАЛІВ ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Виставка "Пантелеймон Куліш: життя творчість", що її було розгорнуто в Державному музеї Т. Шевченка до сотих роковин смерті письменника, є чи не першою спробою на основі оригінальних матеріалів подати життєвий і творчий шлях донедавна замовчуваного видатного майстра слова, культурного і громадського діяча України. На ній (багато вперше) експонувалися рукописи, книги з дарчими написами, малюнки, першодруки творів, прижиттєві портрети та меморії П. Куліша, а також рідкісні видання про його життя і творчість.

Літературно-мистецьке та історичне глибокості великого митця і патріота було увиразнене завдяки унікальним архівним матеріалам, старим світлинам, меморіальним речам Кулішевих приятелів, рідкісним книжковим та філокартичним виданням, пов'язаним з біографією письменника. Справжньою окрасою виставки були експоновані на ній портрети, краєвиди, жанрові композиції роботи Т. Шевченка, логічно введені в контекст Кулішевої біографії.

До 175-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша (1934 р.) в Державному музеї Тараса Шевченка було розгорнуто велику тематичну виставку "Пантелеймон Куліш і Тарас Шевченко: побратими чи антагоністи?", на якій у діалогічний спосіб було виставлено понад 200 експонатів. З огляду на це згадана тема на останній виставці висвітлювалася у більш стислий спосіб.

Одна з прикмет зазначеної виставки, що окрім матеріалів, відібраних з музейних та інших державних збірок, представлені рідкісні та унікальні експонати приватних колекціонерів-бібліофілів, філокартистів та інших шанувальників рідного слова. Біль-

шість з них можна використати при створенні в Києві музею Пантелеймона Куліша, потреба якого назріла.

Експонувалися матеріали з Державного музею Т. Шевченка, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, Національної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського та добродіїв Сергія Білоконя, Михайла Волошина, Михайла Забоченя, Тараса Максим'юка, Олександра Ткаченка, Миколи Шудрі, Володимира Яцюка.

Пантелеймон Олександрович Куліш народився 7 серпня 1819 року в містечку Воронежі Глухівського повіту на Чернігівщині в сім'ї нащадка стародавнього козацького роду Олександра Андрійовича Куліша та сотниківни Катерини Іванівни Гладкої. Красу нашого пісенного слова йому ще змалечку відкрила мати. З часом письменник згадував, що пісня була в неї не забавкою, вона думала піснями, а серед бесіди в неї було що слово, то й приказка.

По закінченні повітової школи Панька віддали до Новгород-Сіверської гімназії, де навчально-виховний процес був суцільно русифікований. Згодом письменник зізнавався, що попервах він, як і всі вихованці загальноросійських шкіл, "гребував хохлатчиною і думав мовою Пушкіна", аж поки до його рук не потрапив збірник українських пісень, що його 1834 року видав Михайло Максимович. Прочитавши пісні та думи, гімназист "за один день із великоросійського народника зробився народником українським"¹ На виставці ця констатація уявлена портретом М. Максимовича роботи Т. Шевченка та унікальним виданням згаданого П. Кулішем збірника "Украинские народные песни" з дарчим написом Максимовича Володимиру Олександровичу Голцінсько-

му (ймовірно, студенту університету). Цей примірник цікавий ще й тим, що був для Максимовича "робочим". З пером у руці він працював над ним, роздумуючи над джерелами образності Шевченкових віршів, закорінених в українській народній пісні².

Ще під час навчання в Новгород-Сіверську, тодішній образ якого постає з давніх фотонатурних листівок, П. Куліш написав перше своє оповідання "Циган". Ця літературна обробка народної казки, почутої від матері, 1841 року опублікована в альманасі "Ластівка". Своє дитинство і юність згодом письменник описав у автобіографічному циклі повістей "Спогади дитинства" ("Яків Якович", "Історія Уляни Терентівни", "Теклюся").

1837 року Куліш залишає навчання в Новгородсіверській гімназії, деякий час працює домашнім учителем у Глухові, канцеляристом у Ніженському ліцеї кн. Безбородька, потім, вступає до Університету св. Володимира, де слухає лекції на філософському та юридичному факультетах. Вигляд тогочасного Києва чудово представляють Шевченкові акварелі "Аскольдова могила", "Костьол у Києві", а місця перебування Куліша у цьому місті доповнюють рідкісні старі листівки.

У Києві спільність літературних інтересів уже безпосередньо звела Пантелеймона Куліша з професором університету Михайлом Максимовичем, який сприяв самоосвіті обдарованого юнака. Для альманаху "Києвлянин", що його з 1840 року видавав М. Максимович, П. Куліш написав оповідання "Від чого в містечку Воронежі висох Плішенців став?", "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зеленому тижні".

Пантелеймону Кулішу не вдалося закінчити університет, оскільки він не зміг підтвердити свого дворянського походження, однак завдяки протекції куратора Київського навчального округу Михайла Юзефовича, йому вдалося одержати посаду викладача російської мови спочатку в дворянській школі Луцька (1841), а згодом — у Києвопечерському та Києвоподільському дворянських училищах (1841—1844). Кілька останніх місяців 1845 року Пантелеймон Олександрович викладав історію в Рівненській гімназії.

Значний вплив на формування світогляду та естетичних уподобань молодого літератора справили його зустрічі й спілкування з відомим польським романістом Михайлом Грабовським та бібліофілом Костянтином Свідзинським.

1843 року в Києві з'явилися друком Кулішеві поема-хроніка "Україна", та історичний роман "Михайло Чарнишенко". 1845-го журнал "Современник" публікує

перші розділи його знаменитого роману "Чорна рада". Наступного року там само, в Петербурзі, побачила світ "Повість про український народ", а на початку 1847-го у Москві професором Осипом Бодянським готувалися до друку "Українські народні перекази". Останній збірник етнографічних матеріалів був навіть видрукуваний в університетській друкарні, але до широкого читача не дійшов у зв'язку з арештом автора. До нього, окрім іншого, ввійшла й оповідь, записана від Т. Шевченка, про те як старі запорожці постриталися в ченці. Цей сюжет відтворено в поемі Т. Шевченка "Чернець" та романі П. Куліша "Чорна рада". Окрім рідкісного екземпляра цього збірника, експоновано також віднайдений під час підготовки виставки, рукопис Кулішевої передмови до цього видання, що з якихось причин до книжки не увійшла³.

Шевченко і Куліш... Попри всю неповторність духовних ликів цих апостолів українського відродження, мабуть, найпосутніше, що їх об'єднує, — це універсальність творчого "я": поезія, проза, драматургія, майстерність перекладу, малярство, етнографія, фольклористика, історія, педагогіка.

Перша зустріч відбулася влітку 1843 року на київській квартирі останнього. Особливо світлим у пам'яті П. Куліша залишилося творче спілкування з Т. Шевченком під час другого повернення поета в Україну. Це були часи великого спалаху Кобзаревих натхнення, буремний період "Трьох літ", коли в умах патріотично настроєних київських інтелектуалів народжувалися шляхетні ідеї свободи, рівності й братерства, коли набувало організаційної структури Кирило-Мефодіївське братство. Постать Кобзарєва, його вірші на той час справляли на Куліша враження надзвичайне, сяйво його духа здавалося чимось надприродним. І чи не першим Куліш назвав Шевченка пророком. Довічними свідками творчого спілкування двох велетів українського відродження є експоновані на виставці портрети Куліша і Шевченка, створені ними навзаєм наприкінці січня 1844 року у Києві (обидва нині в колекції ДМШ).

Трохи згодом П. Куліш поєднав своє життя з Олександрєю Білозерською, знаною в історії української літератури як Ганна Барвінок. На весіллі, що відбулося 22 січня 1847 року, за старшого боярина був Тарас Шевченко.

З кінця 1845 року П. Куліш бував на Україні лише наїздом, бо на той час Михайло Юзефович рекомендував його ректорові Петербурзького університету Петру Плетньову, і той призначив уже відомого літератора учителем П'ятої петер-

бурзької гімназії та лектором російської мови для іноземців в університеті. А коли помер професор слав'янознавства Прейс, вирішено було послати Куліша в наукове відрядження за кордон для вивчення літератур та історії слов'янських народів, аби посісти вивільнену професорську ваканцію в університеті.

Своє відоме "Історичне оповідання" Куліш розпочав карбованими словами: "Рік 1847 становить епоху в житті України... Сім нещасливим роком розпочинається період гоніння нашого рідного слова в нашій рідній краї". На чорно-жалобному оксамитовому тлі, під великою скляною півсферою — дві об'ємні, грубо прошнуровані рукописні книги: справи про Кирило-Мефодіївське братство. Понад півтисячі аркушів, каліграфічно списаних жандармськими канцеляристами. У квітні 1847 року за підозрою в причетності до Кирило-Мефодіївського братства, П. Куліша заарештували у Варшаві і повернули до Петербурга, де проходило слідство. Його приналежності до таємної організації (так само, як і Т. Шевченка) жандарми не довели. Слідчі констатували, що вони обидва діяли осібно. Покарано ж їх за літературну діяльність. Кулішеві, зокрема, інкримінували, що він, "у виданих ним творах "Повість про український народ" (1846), "Україна" (1843) і "Михайло Чарнишенко" (1843) захоплено описував дух колишнього козацтва, наскоки гайдамаків зображував як лицарство, представляв історію цього народу чи не найзнаменитішою з усіх історій, наводив українські пісні, в яких виражено любов до вольності, натякав, що цей дух не прохолонув і донині таїться в малоросіянах, описував розпорядження імператора Петра I і наступників його, як гніт і придушення прав народних. Твори Куліша могли б так само, як і вірші Шевченка, посіяти в малоросіянах думки про можливість окремишнього існування"⁴.

Після кількох місяців ув'язнення в Петропавлівській фортеці Куліша як політичного злочинця було вислано з Петербурга до Тули під нагляд поліції із заборонаю писати й друкуватися. Всі його книги, що вийшли до того часу, були вилучені. У Тулі письменник пробув понад три роки. Спочатку він служив у канцелярії губернатора, згодом виконував обов'язки корректора Тульської губернської друкарні і редагував неофіційну частину "Тульських губернських відомостей", продовжуючи потай заборонену йому творчість. Куліш, як і його дружина, стійко переносив тягар заслання, а подеколи і не втрачав почуття гумору. Це, зокрема, засвідчує і його підпис під автопортретом, виконаним у

Тулі: "Прохожій! вообрази бубы от носа немножко ближе".

Назагал, досі питанням іконографії П. Куліша спеціально досі не займалися. Не всі портрети письменника дійшли до нашого часу, не всі з тих, що дійшли, були опубліковані, не до всіх з опублікованих долучена повна і правдива інформація про авторство, час і місце їх створення. Кількість усіх прижиттєвих зображень П. Куліша (світлин, автопортретів, художніх портретів інших митців) перевищує десяток. Тим часом у більшості художньо освічених українців зримий образ письменника асоціювався з двома-трьома зображеннями, що повторювалися у виданнях, присвячених П. Кулішеві. На виставці вдалося не тільки зібрати усі відомі досі портрети великого українця, але й встановити їх авторство та час створення⁵.

1851 року монаршею волею П. Кулішу було дозволено повернутися до Петербурга, але заборона щодо друкування творів діяла ще п'ять років. Письменник змушений був публікуватися під прибраним (конспіративним) ім'ям "Николай М.". В разі якоїсь халепи воно мало б означати ім'я та прізвище його приятеля Миколи Макарова. В роках 1852—1854 під цим псевдонімом П. Куліш друкує в журналі "Современник" свої автобіографічні повісті, історичний роман "Олексій Однорог".

Навесні 1853-го П. Куліш з дружиною повертається в Україну, купує на Полтавщині, поблизу Лубен, хутір "Заріг" ("Баївщина"), оселяється там і продовжує розпочату в Петербурзі працю над дослідженням життя і творчості Миколи Гоголя. Її наслідком була двотомна біографія М. Гоголя (1856) та видрукуване автором шеститомне зібрання його творів та листування (1857).

По смерті Миколи I починається новий період у біографії П. Куліша. 1856 року він повертається до Петербурга і в умовах поширення ідей реформізму із запалом береться до літературної та видавничої праці. 1856—1857 років письменник видрукував у двох томах "Записки о Южной Руси", задумані як своєрідна енциклопедія українознавства. В цьому виданні він уперше вжив правопис, відомий під назвою "кулішівка". Ця орфографія стала основою сучасного українського правопису. В другому томі "Записок" вперше була опублікована Шевченкова поема "Наймичка" (без зазначення автора, оскільки той ще перебував на засланні). Увагу відвідувачів виставки приверне унікальний примірник цього видання, якого торкалися руки і автора-видавця і його "наставника". Прізвище останнього позначене П. Кулі-

шем у дарчому написі на титульному аркуші першого тому: "Почтеннейшему наставнику Михаилу Александровичу Максимовичу вечно признательный Издатель". Окрім дарчого засвідчення, другий том має ще один автограф П. Куліша на 83 сторінці: "Сеї штуки нема в продажних книжках. Я сам її викинув, щоб не присікались до цензора да й до мене из дуру архіереї й книжники, бо вони й досі тиї ж, що були за Христа" ⁶. Зауважмо, що у репринтному виданні "Записок", здійсненого 1994 року видавництвом "Дніпро" 84—95 сторінки з "Баладою часів унії" таки відсутні ⁷. Цього ж (1857) року виходять такі праці Куліша, як "Граматка" (український буквар і читанка), історичний роман "Чорна рада" (на виставці — примірник з дарчим написом Надії Михайлівни Забілі), літературно-критичні статті "Об отношении Малороссийской словесности к общерусской", "Взгляд на Малороссийскую словесность..." та ін.

Письменник відкриває у Петербурзі власну друкарню, редагує і видає першу книжку "Народних оповідань" Марка Вовчка, мріє про видання власного журналу "Хата", але не одержує на це дозволу (1860 року за одноіменною назвою йому вдалося видати альманах).

Ніхто, окрім Пантелеймона Куліша, не доклав стільки зусиль і праці задля поширення серед лодності Шевченкового слова і його слави. В "Граматці" він вміщує кілька переспівів поета з "Давидових псалмів". П. Куліш також безпосередньо причетний до лейпцігського (1859) позацензурного видання "Новые стихотворения Пушкина і Шевченка", де вперше надруковані "Кавказ", "І мертвим, і живим..." та деякі інші бунтарські твори Кобзаря. В альманасі "Хата" під редакторською назвою "Кобзарський гостинець" з'явилися дев'ять Шевченкових віршів та уривок з поеми "Княжна". 1860 року в друкарні П. Куліша виходить останнє прижиттєве видання "Кобзаря" українською мовою та кілька книжечок з творами поета у серії "Сільська бібліотека". Чимало творів Т. Шевченка з подання П. Куліша опубліковано в журналі "Основа" (право на видання цього першого загальноукраїнського часопису одержав колишній кирило-мефодієвець Василь Білозерський). Значення творчості Шевченка, його життєвого подвигу для України і всього слов'янського світу Куліш лаконічно і виразно схарактеризував у своєму знаменитому "Слові над гробом Шевченка".

Роки видавання "Основи" були часом найбільшої популярності П. Куліша серед української громади. По смерті Т. Шевченка він береться продовжувати його справу і

словом поетичним. Свої вірші та поеми поет друкує спочатку в "Основі", а 1862 року видає їх окремою збіркою "Досвітки".

Валуєвський указ про заборону друкованого українського слова (1863) був однією з причин його духовної та творчої кризи.

В роках 1864—1867 Куліш — на урядовій службі у Варшаві. Недовгий час він був навіть директором відділу духовних справ у Польському королівстві. Ця служба (а ще після розгрому польського повстання 1863 року) відвернула від П. Куліша декого з його приятелів і шанувальників таланту. 1867 року через відмову офіційно зректися свого українства П. Куліша увільнено з урядової служби. До 1871 року письменник перебуває, переважно, за кордоном (Австрія, Німеччина, Італія), багато пише українською мовою, друкується в галицьких журналах "Правда", "Зоря", разом з фізиком і астрономом Іваном Пулюєм перекладає українською мовою "Святе письмо", допомагає письменнику і педагогу Олександрю Барвінському укласти першу українську хрестоматію для вищих гімназій у Галичині (експонується на виставці).

Найтрагічнішим для Куліша було те, що маючи хоч якусь змогу публікувати в Росії свої історичні праці, написані російською мовою, він постійно наражався на цензурні перепони при спробах друкування своїх українських творів. Так поетичні збірки "Хуторна поезія" (1882) та поема "Магомет і Халіза" (1883) побачили світ у Львові, збірки "Дзвін" (1893), "Позичена кобза" (1897) — у Женеві. Щоправда, драма "Байда, князь Вишневецький" (1884) з'явилася в Петербурзі.

Повернувшись до Росії, П. Куліш редагує "Журнал Міністерства шляхів сполучення". На той час його історичні погляди зазнали значних трансформацій, зокрема, щодо історичної ролі козацтва та російського царизму, про що й зазначалося в трьохтомному дослідженні "История воссоединения Руси" (1874, 1877).

Емський указ про заборону українства спонукає П. Куліша знову звернути свій погляд на Галичину й Буковину, де почав ширитися національний рух. 1881—1882 років він перебуває у Львові, намагається залучити до співпраці українських та польських інтелігентів, робить невдалу спробу заснування часопису, друкує "Кращанку русинам і полякам на Великдень 1882 року". Розчарувавшись незабаром у своїх полоніфільських настроях, П. Куліш повертається в Україну, оселяється на хуторі Мотронівка і перейменовує його на "Гангину пустинь" (на честь дружини). Десять останніх років Кулішевого життя

пройшли на хуторі "Мотронівка, що на Борзенщині, у важких трудах на хліборобській та літературній нивах. Письменник жив з того, що давало господарство на 45 десятинах землі. Він разом з дружиною працював у поті чола, заробляючи на хліб насущний. П. Куліш був добрим господарем, умілим столяром і хліборобом. Ще на засланні в Тулі він підробляв на прожиття майструванням божників, згодом сам робив гарні меблі, власноруч виготовував був навіть скрипку. Працюючи і за хазяїна і за наймита, письменник не полишав і праці літературної. Нелегкі умови життя скрашувала вірна дружина — його "берегиня, помічниця і воскресителька" (слова Кулішеві, з дарчого напису на одному з видань, що експонується на виставці).

У листопаді 1885-го хутір згорів. Погоріли не тільки господарські будинки, але й бібліотека письменника та багато його рукописів. Кілька років Куліші мешкали в клуні, аж поки господар спромігся на простору, під слом'яною стріхою, осело на чотири покої, де подружжя доживало свого віку. Часом матеріальна скрута дошкуляла так, що нізачо було передплатити необхідний часопис. Деякою допомогою міг бути літературний заробіток П. Куліша, але він щедро віддавав його на підтримку галицьких українських періодичних видань ("Народ", "Хлібороб" та ін.).

У 1880—1890-х роках Куліш працював над ліро-епічними поемами "Маруся Богуславка", "Куліш у пеклі", "Грицько Основ'яненко", "Адам і Єва" та ін. Письменник, що мав феноменальну пам'ять, самотужки за своє життя вивчив і знав мови: німецьку, французьку, англійську, італійську, іспанську, латинську, староєврейську, польську, чеську, сербську, а за кілька років до смерті студіював шведську мову, зацікавившись паперами Карла XII. У хутірському затишку, окрім написання оригінальних творів, письменник переклав українською мовою цілу низку Шекспірових драм, "Чальд-Гарольдову мандрівку" й "Дон Жуана" Байрона, "Вільгема Теля" Шіллера, кілька балад та поезій Гете та Гейне.

Окреме й почесне місце в перекладацькій діяльності Куліша займає його переклад "Святого Письма". Над ним він працював з Іваном Пулюєм і публікував переклад окремими частинами. Письменник підготував до друку повний переклад Біблії, але пожежа хутора знищила рукопис. У Куліша стало сили й снаги розпочати цю велику справу знову. Він добував найновіші праці про Біблію європейських знаменитостей і до кінця життя наново встиг перекласти

більшу половину всього Святого Письма. Решту по його смерті докінчили Іван Нечуй-Левицький та Іван Пулюй. Переклад з'явився друком 1903 року у Відні заходом Британського Біблійного товариства.

У січні 1897 року Пантелеймон Олександрович та Олександра Михайлівна відзначили свій довгий спільний життєвий шлях святом золотого весілля. То була остання велика радість їхнього подружнього життя. Невдовзі письменник важко застудився і 14 лютого скінчився шлях його земного буття. Пантелеймона Куліша ховали за давнім козацьким звичаєм. До церкви с. Оленівки труну, укриту червоною китайкою — заслугою козацькою, везли двома парами волів, покритих темними попонами. В домовину поклали смушеву шапку, олівець і трохи паперу. Поховали письменника на його ж хуторі, на поляні, обсаженій високими кленами. На могилі поставили високого дубового хреста, а до перекладни прип'ято було древяно.

Якось Євген Маланюк сказав, що Куліш — "найтрагічніша постать в історії української інтелігенції — перше (в добі Відродження) напруження національного інтелекту"⁸ Так само трагічний і тернистий шлях його горлого, а іноді й гордовитого слова до українського читача. Повне видання Кулішевих творів є поки що ілюзорною мрією. Першу спробу здійснити щось подібне зробила ще Ганна Барвінок. Київське видання "Сочинения и письма П. А. Куліша" за редакцією І. Каманіна (1908—1910) мало складатися з 20-ти томів, однак у зв'язку з її смертю (1911) світ побачило лише п'ять перших книг. У ті самі роки шість томів Кулішевих творів видала львівська "Просвіта". Наприкінці двадцятих років Державне видавництво України планувало видати всі художні твори письменника у 24 томах, але натомість гільйотина сталінщини понизила й те, що було видрукуване. "Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього", укладена Євгеном Кирилюком 1929 року, нині також велика рідкість. Так само не маємо і монографічного (на рівні сучасності) видання про життя і творчість письменника, хоча перші біографічні студії були написані вже невдовзі по його смерті (Б. Грінченко, 1899; О. Маковей, 1900; В. Шепрок, 1901; і трохи згодом — Д. Дорошенко, 1923; Є. Кирилюк, 1929, та ін.). Уже в 1920-х роках робилися спроби глибокого й діалектичного проникнення у величезний і суперечливий доробок одного з найбільших трударів на ниві українства (В. Петров, П. Чубський, Олександр та Михайло Грушевські, М. Зеров та ін.). Часи тоталітаризму перервали цю працю й

унеможливили досягнення творчості "ідеолога українського буржуазного націоналізму" і "теоретика "відрубності" української культури" як його таврували. У 60-ті — 70-ті роки, хоча й з огляданням на домінуючу методологію, а все ж подеколи цікаво пишуть про Куліша Є. Кирилюк, М. Комишанченко, В. Шубравський. Нині процес входження величезної спадщини Куліша в українську культуру починається знову. З'явилися нові літературно-критичні дослідження І. Пільгука, Ю. Шевельова, М. Жулинського, Є. Нахліка, В. Шевчука, О. Шолала та ін.

Володимир ЯЦЮК

Київ

- ¹ Шенрок В. П. А. Кулиш // Киевская старина. — 1901. — Февр. — С. 169—170.
- ² Див.: Грузов М., Шудря М. Зоряне скупчення талантів // Київ, 1996. — № 3—4. — С. 129—130.
- ³ Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського. — Ф3-2/116.
- ⁴ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. — К., 1990. — Т. 1. — С. 76.
- ⁵ Див.: Яцюк Володимир. Прижиттєві портрети Пантелеймона Куліша // Літературна Україна. — 13 лют. — С. 4.
- ⁶ Див.: Грузов М., Шудря М. Зоряне скупчення талантів // Київ. — 1996. — № 3—4. — С. 131—133.
- ⁷ Записки о Южной Руси: В 2-х т. — К., 1994. — Т. 2. — С. 83.
- ⁸ Маланюк Євген. Книга спостережень. — К., 1995. — С. 12.

ЧЕТВЕРТІ ГОНЧАРІВСЬКІ ЧИТАННЯ

24—26 січня 1997 р. етномистецтвознавці України, широке коло друзів і шанувальників Івана Макаровича Гончара зібрались уже вчетверте на Гончарівські читання. Засновані на відзначення роковин смерті видатного митця, колекціонера й громадського діяча І. М. Гончара (27.01.1911—18.06.1993), Гончарівські читання з суто меморіальної акції, якою вони були напочатку, перетворилися на форум наукової думки, відкритий для всіх, кому небайдужі проблеми народної культури та її місця в сучасному світі.

Цього року Читання, організовані Музеєм Івана Гончара спільно з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського та Інститутом підвищення кваліфікації працівників культури, присвячувались темі "Коллективне й індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва". Серед 70 доповідей половину складала кияни, відтак — харків'яни (9), львів'яни (7), представники Рівного, Луцька й Житомира, Чернівців і Дрогобича, Вінниці, Черкащини та Полтавщини, Черкас, а з зарубіжжя — Македонії, Молдови, Росії. Хоч і не всі вони змогли прибути на Читання, тези їх доповідей, опубліковані в опатному збірнику¹, оформленому художником Миколою Павлусенком і розданому перед Читаннями учасникам і гостям, насичували інтелектуальне поле конференції та ставали предметом обговорення у виступах і дискусіях у залі й кулуарах.

Читання розпочалися з виступу молодого бандуриста Тараса Компаниченка, учня славного Георгія Ткаченка (1898—1993),

що зберіг призабуту в II пол. ХХ ст. традицію гри на діатонічній, названій "харківській" бандурі. Хліб-сіль від земляків Івана Гончара із Звенигородщини (Черкаська обл.) вручив учитель Микола Климашевський.

З привітальними промовама виступили голова оргкомітету Петро Гончар і його заступник Михайло Селівачов, доктор філософії Євген Сверстюк, професор Гарвардського Університету Джордж Грабович, історик Сергій Білокінь, директор Державного музею українського народного декоративного мистецтва Ніна Россопінська, голова Спільки майстрів народного мистецтва України Володимир Прядка, представники співorganizаторів Читань і широкої громадськості.

Наголошувалося на важливості інтелектуального осмислення процесів, що відбуваються на всіх "шаблях" нашої культури в цей кризовий час, на гострих колізіях у ній "особистого" й "загального", на протиріччях між бажаннями якнайбільше зберегти самобутність української культури та прагненнями висловлювати її проблеми в поняттях інтернаціональної термінології, загальноприйнятої в науковому вжитку світової спільності.

Ці вузлові проблеми були в центрі уваги наступних пленарних і секційних засідань. Зокрема, на відмінностях понять "особистість" та "індивідуальність" народного майстра наголошувала науковий координатор IV Гончарівських читань Олена Клименко. Співдію колективного та індивідуального чинників, народного та на-